

סיגל נאור פרלמן

על הכאב

כך נפתח סיפורו של הנס כריסטיאן אנדרסן "נערת הים הקטנה":

הרחק הרחק במרחבי הים, במקום שהמים כחולים כפרחי הרגן הנאים, בהירים כבדולח הזך, ועמוקים במאוד מאוד, שם מתגוררים שוכני הים. אל תדמו בנפשכם, כי אין כל דבר מתחת למים מלבד חול; לא כך הדבר. אילנות וצמחים יפים להפליא גדלים שם, אשר גזעיהם ועליהם קלים כליכך, עד שהמים יכולים לטלטל אותם כה וכה אפילו בתנועתם הקטנה ביותר. כאילו היתה בהם רוחיחיים. ורגים גדולים וקטנים מסתגנים לפנים ומחוץ לענפים, כשם שהציפורים מנתרות בין העצים אצלנו.

העולם שאליו מבקש לפתות אותנו המספר, נפער בנקודה עלומה ומוכרת מאוד; הקורא מתבקש לזכור את עולמו שלו בעוברו לעולם אחר. זוהי בקשה הוגנת וגם מפוכחת אך בעיקר זו דרישה לאחריית, שכן המספר מצהיר על כך שאין בכוונתו לשאת על גבו את הקורא, אלא, לכל היותר, להגיש לו יד ולפסוע עימו אל מה שניתן להיטלטל בקלות – עולמם של שוכני הים. וכך, לאחר תיאור ארמונו היפהפה של מלך הים האלמן ושל אימו הנושאת על זנבה שנים־עשר חלזונות כאות לייחוס, מתאר המספר את הנסיכה הצעירה מבין שש הנסיכות:

הצעירה שבהן היתה האהובה ביותר; עור גופה היה כה רך וכה עדין, כעלה של שושנה. עיניה היו כה כחולות, כמי הים העמוקים. אלא שככל נערות הים האחרות לא היו לה רגליים, וגופה הסתיים בזנב, בדומה ליתר הרגים.

תיאורה של הנסיכה היפהפייה בסיפורו של אנדרסן מסתיים באכזבת המספר, שהופכת להיות גם אכזבתו של הקורא: זנב. זה הכל. לאכזבת הקורא מצטרפת גם תמיהה; הרי בהבל פה, יכול היה המספר, לו אך רצה, להמיר את זנב נערת הים הקטנה ברגליים, בענפי עץ או אפילו בגדילי שטיח; ואולם העובדה שלא רצה, שעצר ולא המשיך, ממקמת, בעיני, כאן, במקום הזה בדיוק, את הכאב: המספר הביא את דמיונו שלו, במכוון, למבוי סתום, וכך גם את דמיונו של הקורא. זוהי איננה רק החלטה מקרית או נרטיבית, אלא פנייה ישירה לקורא: העולם המדומיין איננו בא במקום עולמך, אינו

ממיר רע בטוב, או חסר בשלם; יתר על כן, עליך מוטלת האחריות, שכן, עם סבלך אתה נכנס אל עולם הפנטזיה: נגיעת עולמך בעולם האחר היא שטילטלה אותו, ואלומת האור שלך היא שהזיזה את החלקיק ממקומו.

ומכאן, הכל כבר כואב: ויתורה של נערת הים הקטנה על זנבה למען רגליים שעליהן היא מהלכת כעל "חודן של חרבות"; אוברן קולה "הנעים ביותר בין כל שוכני-הים"; אחיותיה שניסו להצילה ועלו גזוזות שיער על פני המים כש"חיוורון-מוות היה שרוי בפניהן"; הנסיך המאוהב באחרת; וכמובן התפוררות גופה לקצף על פני הגלים. את הכאב הזה שיכפלתי עשרות פעמים; נערת הים הקטנה ויתרה על קולה למכשפה בחדר השירותים, התהלכה על חרבות ליד שולחן האוכל בארוחת הערב והפכה לקצף על פני הגלים במיטה לפני שנת הלילה. הניסיון החוזר לצפות בעולמה בלי לגעת בו, לא צלח, כמובן. בדיקת האפשרות להניח את הפנטזיה כאן ואת עצמי שם, נכשלה. או הצליחה; ככה מתרגלים כאב.

נזכרתי ב"נערת הים הקטנה" – שנים רבות אחר כך, כשהייתי כבר לאם – בעת שקראתי את הפרק "הריפוי מאימת העכברים" בספרו האוטוביוגרפי של אליאס קאנטי "הלשון שניצלה" (הראשון מבין שלושה ספרים אוטוביוגרפיים העוקבים אחר חייו על פי סדר שנים כרונולוגי). בספר זה מתאר המספר את תקופת ילדותו ונעורו (1905-1921), שהתאפיינה במעברים בלתי פוסקים מארץ לארץ ומעיר לעיר (רושצ'וק – מנצ'סטר – וינה – ציריך – שויכצרשטרסה – ציריך – טיפנברונן). זמן קצר לאחר שעברה המשפחה למנצ'סטר, נפטר אביו, אליו היה קשור מאוד. עד מותו, כך הוא מעיד, היתה השפעת האב בלתי מעוררת: "אולם שיחותי היפות ביותר בתקופה ההיא היו שיחותי עם אבי. בבוקר לפני צאתו למשרד, היה נכנס לחדר הילדים וידע לומר לכל אחד משפטים קולעים מיוחדים." ובהמשך: "אהבתי אותו יותר מכל אדם בעולם." לעומת זאת, מספר קאנטי כי היתה עליו אך השפעה מינורית מצד אימו: "קודם לכן [לפני מות האב] לא היתה חשיבותה של אימי רבה בעיני. מעולם לא הייתי עמה לכדי." המלים "קודם לכן" רומזות רק במעט על ממדי הענק שאליהם תגיע נוכחותה של האם בעולמו המנטלי של המספר.

בפעם השנייה שנפרד מאימו – הפעם הראשונה היתה במנצ'סטר לפני מות האב, כשהאם נסעה להחלים ממחלתה בריכנהל, ואז, כך טען, לא התגעגע אליה כלל: "העמדותי פנים שאני מתגעגע, כי הרגשתי שאבא מצפה לכך" – היתה הפרידה ממנה קשה בשבילו ללא נשוא. אמנם, הוא אינו מצהיר על כך במפורש, אבל מעידות על כך אמירות מעין אלה: "חלק ניכר של שנתיים אלה עשתה אימי בארוזה, בסנטוריה ביער. כפי שכתבתי לה, ראיתי אותה מרחפת בגובה רם מעל ציריך, וכשהירהרתי בה, הייתי נושא עיני על כורחי לרום."

בתקופת הפרידה מן האם, שהה המספר בטיפנברונן בוויילה 'ילטה', שנוהלה בידי ארבע גברות אשר כונו בפי כל העלמות הרדר. הפרק "הריפוי מאימת העכברים" שנכתב בתקופה זו, נפתח כאנקדוטה, ודבר בפתיחה זו אינו מכין את הקורא להמשך (למרות שבשלב זה, לקראת סוף הספר, כבר ברור כי אין קטע או פרק שערכו אנקדוטלי בלבד):

למראה עכבר היתה אימי נתקפת חולשה ומאבדת עשתונות. אך שמעה את הרחש השוחק והנגרר, פרצה בצעקה, השליכה מידיה הכל – לפעמים הפילה חפץ שהחזיקה ביד – וגמלטה צווחת, בקו עקלתוני מצחיק, כדי לחמוק מהעכבר.

המספר מתאר כיצד בימים שעוד היה אביו חי, "היה מגרש מיד את העכבר, הרים את אימא מעל הרצפה, נשא אותה בחרר כמו ילדה, ומצא מלים מרגיעות." פחדיה של האם הגיעו כדי כך, שבכל מקום אליו הגיעה, ביררה, ראשית, אם הוא נקי מעכברים. כך גם עשתה כאשר באה לבקר את בנה ב'ילטה', פעמיים בשנה:

ניתן לה חדר גדול ויפה בקומה הראשונה, והיא לא ויתרה על שאלותיה לגברות הרדר, שמצפונן בעניין זה לא היה טהור לגמרי. הן לא ידעו להשיב לה כרצונה, התחמקו, צחקו, לא נהגו בעניין בכובד ראש. כדי לישון בשקט חקרה אימא אותי כמעט שעה. שמחתי לפגישה והתכוונתי לשוחח על המון עניינים, והפתיחה היתה בלתי הולמת.

נקל לשער את חשיבותן של הפגישות המעטות עם האם (בעיני קאנטי), ומפליאה מאוד, לפיכך, ה'אגביות' שבה הוא מציין את תחושתו בעת המפגשים עימה (כעס, למשל, אין הוא מזכיר כלל). באחת הפעמים, כדי להפיג את אימתה מפני העכברים, סיפר לה כי חווה "משהו מופלא":

בחדרי הקטן בעליית-הגג התכנסו העכברים לאסיפה. לאור הירח באו רבים, וראי תריסר, וחגגו במעגל ורקדו. ראיתי אותם במיטתי. ראיתי כל פרט, האור היה רב. הריקוד היה מעגלי, בכיוון אחד, לא בתנועתם הרגילה, אלא במעין גרירת רגליים, ואם אחת רקדה כשהגורר בשיניה. קשה לתאר את מראהו הנחמד של הגורר שחציו חבוי בפי האם. אך אין זאת כי התנועה המעגלת לא נעמה לו, הוא התחיל לציץ, ומכיוון שהאם היתה ככולה בקצב הריקוד ולא רצתה להפסיק, הגביר את צוויחתו עד שיצאה האם על כורחה מהמעגל, סרה הצידה והיניקה את הקטן. צר מאוד שלא ראתה את המראה שהיה אנושי כליכך, האם חולצת שר ליונק. שכחתי שאלה עכברים, כי הכל כמעשי האדם. כששב מבטי אל הרוקרים נזכרתי שעכברים הם. אבל גם בריקוד לא היה משהו עכברי, שכן היה קצוב ומאופק מדי.

לכאורה, מבקש הבן להפוך את העכברים – הדמוניים בראייתה של האם – לאנושיים, ובכך להחזיר אותם לממדיהם הטבעיים; ואולם, מה שמתחיל כסיפור בלבד, הופך להיות סיפור על פצע. אין מדובר כאן בטכניקה ספרותית שבאמצעותה מעתיק המספר את רגשותיו הגדולים מהדיווח הישיר אל הדיווח העקיף, אל המשל; להפך, הוא מדווח עליהם ישירות לאם; אבל הוא איננו מכין אותה לכך: אין הוא מבקש ממנה לזכור את עולמה שלה בעוברה אל עולם הפנטזיה, ואין הוא מושיט לה את ידו כפי שמושיט אנדרסן את ידו לקורא שלו; הוא מותיר אותה לברה כשתגלה שהפנטזיה איננה מנותקת ממנה ואיננה מוגשת לה כאפשרות בלבד, כהמרת עולם אחד בעולם אחר – להפסיק לפחד מעכברים או להמשיך בכך – אלא היא מטלטלת את עולמה ומטילה עליה את האחריות לנטישת בנה. העכברה היתה ככולה בקצב הריקוד ואילו האם עזבה את בנה מרצונה; העכברה התעשתה בסופו של דבר והשתחררה מכבליה ואילו האם איננה מתעשתת; באומץ חסר רחמים, תוך שהוא פוצע אותה, מספר הבן לאימו על נדיבותה של העכברה המיניקה; הוא מאשים את אימו שאיננה נוהגת כמו העכברה; אבל מה ששובר לב, אולי יותר מכל, היא העוברה שהוא מספר על ייסוריו למייסרת, ושתוך כדי פציעתה הוא גם מבקש ממנה את מעשה ההנקה כמעין מטונימיה לקרבה פיזית ומנטאלית. זהו המקום המדויק של הכאב; המקום בו נפגש עולמו של המספר בעולמו של הקורא, ובמקרה זה בעולמה של האם המאזינה, וכך הם מטלטלים זה את זה. את הפרק חותם קאנטי במלים: "בכך נמוגה אימת העכברים של אימי", ואין פלא; אימת העכברים של האם הומרה באימה אחרת, באימת הכאב שארב לה, שאורב לי – חסר גבולות – מסיפור עשוי היטב.